

PAPP SÁNDOR

A szegedi veszedelem 1552-ben és Ali budai beglerbég jelentése*

Kropf Lajos, aki elsőként értékelte részletesen Bernardo de Aldana spanyol tábornester naplóját, rövid írása befejezésében felvázolta, hogy melyek lennének azok a források, amelyek újabb világot vethetnének a szegedi veszedelem körülményeire. *„Meddő munka volna, ha jelenleg Áldana elbeszélésének részletes bírálatába ereszkednénk, mert ezt csak Operstorf jelentésének segítségével tehetnők sikeresen, mely eddig még nem jelent meg nyomtatásban. Azonfelül Centorio Commentarii-nak is jó hasznát vehetendjük, melyet Czimer Károly idéz ugyan, de ki nem aknázott. A Történelmi Tár is közölt számos új regestát s valószínűleg még több más dolgot sikerülend fölföldözni levéltárakban, melyeknek segítségével tisztább fogalmat alkothatandunk magunknak a szegedi kudarczról. Mint azonban a már közlöttek-ből is láthatjuk, a meggyült újabb történeti adat-anyag miatt Czimer elbeszélése gyökeres revisiót igényel.”*¹

Az alábbi tanulmány olyan területről szándékozik a forrásbázist kiegészíteni, amelyre Kropf nem gondolt: az oszmán fél részéről. A mellékletben olvasható jelentést a Szeged előtti csatáról maga a török hadak parancsnoka, a magyarországi hódoltság legfőbb irányítója, Hadım Ali pasa készítette közvetlenül az összecsapás után. A forrás nem teljesen ismeretlen a magyar történetírás előtt, hiszen Káldy-Nagy Gyula az okmány első felét az 1570. évi szegedi szandzsák-összeírást tartalmazó kötete bevezetőjében közölte.² Az alábbiakban a teljes szöveget közlöm tudományos átírásban és fordításban.

A másik forrás a 17. századi oszmán történetírás Magyarországot érintő legjelesebb munkájából, Ibrahim Pecsevi krónikájából származik. A krónika magyar vonatkozásainak

* Szegedi Tudományegyetem, Interdiszciplináris Kiválósági Központ, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, MTA-SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport. A kutatást az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta 20391-3/2018/FEKUSTRAT. Köszönöm Oross Andrásnak, a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv magyar levéltári delegátusának, hogy segített az Opperstorf-jelentés megszerzésében.

¹ Kropf Lajos: Castaldo Erdélyben. HK 3. évf. (1890) 112.

² Káldy-Nagy Gyula: A szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben. Csongrád Megyei Levéltár, Dél-Alföldi évszázadok 24. kötet. Szeged, 2008. I–II. (A levelet 2004-ben találtam meg egy három hónapos izztambuli kutatóútam idején, azonnal átírtam és lefordítottam, azonban a kiadása ezeddig elmaradt.)

feltárója, Karácson Imre ezt nem közölte, azonban egy részlete megjelent Thúry József fordításában. Ebben az esetben eltekintettem a török szöveg közlésétől, viszont a témánkra vonatkozó teljes szövegrészletet az alábbiakban mellékeltem.³ Ezzel eleget teszek Reizner János kívánságának, aki hiányolta, hogy a teljes szöveg Szeged történetének megírásáig nem állt rendelkezésére.⁴

A fentiek mellett utánanéztam a bécsi levéltárak esetlegesen még fel nem tárt forrásainak. Fazekas István alapos levéltári segédlete alapján úgy látszik, hogy a Kropf Lajos által említett beszámoló, Johann Opperstorfnak, a vértések parancsnokának szövege jelenleg is kiadatlan. Bár tanulmányomhoz használtam az eredeti kéziratot, amelyről eddig csak kétsornyi regeszta ismert,⁵ (a szöveg két példányban 9 és 8 főlínyi terjedelemben számol be a vereségről, és egy veszteséglistát is tartalmaz), de a közlésére itt nem vállalkozok.⁶ Ugyancsak eltekintek attól, hogy az általam feltárt anyagot részletesen összevessem az eddigi eredményekkel. Szegedi tematikájú forrásközléssel tisztelegni szeretnék kedves kollégám és barátom, Petrovics István előtt, aki munkásságának igen nagy részét Szeged történetének szentelte.

*

Szeged számára az oszmán korszak szinte abban a pillanatban elkezdődött, ahogy Magyarország fővárosa a törökök kezére került. A hódoltság korszakát minden várostörténeti monográfia súlyának megfelelően kezelte, amelyeknek eredményeire a mai napig joggal építhetünk.⁷

Buda 1541-es elfoglalása után egy évvel a Német-római Birodalom és a Ferdinánd pártján álló magyar urak megkísérelték a magyar fővárost visszafoglalni. Ennek ellenhatásaként az oszmán hadsereg is felvonult Magyarországon. A szerdár, Kara Ahmed ruméliai beglerbég arra kötelezte Szeged város bíróját, Zákány Istvánt (1524–1543) 1542-ben, hogy személyesen vigyen élelmet és hídveréshez szükséges felszerelést a péterváradai táborába. Bár kicsit megkésve, de a bajai török táborba be is szállította a város a kívánt ellátmányt.⁸ Sze-

³ Ezt a bekezdést részben Thúry József is lefordította Dszelálzáde Musztafa krónikájának ismertetésekor, mint szövegvariánst (Török Történetírók II. Bp., 1896. 264. oldal 1. lábjegyzetében). Peçevi İbrâhîm: Târîh-i Peçevî. I. (szerk.: Derin, Fahri Ç.–Çabuk, Vahit) Enderun Kitapevi, İstanbul, 1980². 287.

⁴ Reizner János: Szeged története I. A legrégibb időktől a XVIII. század végéig. I. kötet. Szeged, 1899. 129. 1. jegyz.

⁵ „Operstorf is azt írja Ferdinánd-nak Szolnokról márcz. 4-én, hogy „*dieser Angriff ist beschehen den ersten Tag Mártii, nemlich am fassnachttag zu mittag*”. Barabás Samu: Erdély történetére vonatkozó Regeszta 1551–1553. Második közlemény. *Történeti Tár* 15. évf. (1892) 651.

⁶ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Karton 63a. fol. 8–21, 22–30. Két példányban, felsorolva a veszteségeket.

⁷ Reizner János: Szeged története I. i. m. 121–131.; Szakály Ferenc: Szeged török kézre jut. Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig. szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1983. 508–533.

⁸ Károlyi Árpád: Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok a bécsi cs. és kir. államlevéltárból. Befejező közlemény. *Történeti Tár* 5. évf. (1882) 106.; Károlyi Árpád: Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok a bécsi cs. és kir. államlevéltárból. Első közlemény. *Történeti Tár* 1. évf. (1878) 512.; Czimer Károly: A szegedi veszedelem. HK 4. évf. (1891) 248.; Reizner János: Szeged története i. m. 106–108.; Szakály Ferenc: Szeged török kézre jut. i. m. 509.; Szakály Ferenc: Szeged

ged rövidesen ismét elismerte a magyar király, I. Ferdinánd uralmát is, és a város fegyveres védelemre rendezkedett be.⁹ Ennek következtében Kücsük Báli budai beglerbég 1543 legelején felrendelte a város vezetőit Budára és az árulásuk miatt kivégeztette őket.¹⁰ Ezután csapatokat küldött Szeged elfoglalására és megszervezte a szegedi szandzsákat, amelynek területe magában foglalta kezdetben a Duna-Tisza közén lévő egész hódoltságot. Az oszmán uralom első három évében, 1543–1545-ben 213 138 akcse jövedelem származott az új magyarországi tartományból. A szegedi vár rossz állapota miatt az oszmánok első dolga az volt, hogy védelmi állapotba hozzák. A teljes kiépítését kincstári bevételekből fedezték.¹¹

A szegedi szandzsák első szandzsákbégjét Dervisnek hívták, akinek az életrajzát Dávid Géza jóvoltából elég jól ismerjük. A híres Jahjapaszáde családba tartozott, s a második budai pasának, Kücsük Bálinak volt a fia. Az apja láthatóan nagy figyelemmel építette fia karrierjét, hiszen alig hogy budai pasa lett 1542 májusában, máris kinevezte Dervist a dunai flottilla kapudánjának, s innen került 1543 elején az akkor kialakított szegedi szandzsák élére. 1545. január 27-én / 951. zilkáde 14-én áthelyezték innen a székesfehérvári szandzsákba, ahonnan pedig 1549-ben a mohácsi–pécsi szandzsák élére került.¹²

Az elkövetkezőkben, 1545 januárjától 1547 decemberéig Mihaloğlu Jahja bég fiát, Hizirt nevezték ki szegedi bégnek. A város magyar lakosságával bizonyára neki is meggyűlt a baja, hiszen az ekkori kádi arról panaszkodott a Portán, hogy a magyarok között felzúdulást eredményezett az, hogy be akarták vezetni a muszlim vallási törvénykezést, a seriátot, és meg akarták tiltani a harangozást. Amikor pedig a kádi valakit botütésre ítelt, a város bírói és a lakosság ellene fordult azzal, hogy: „*Macar dövülmeğe razı değildir, bizim mesalihimüze dahl eylemeye.*” [a magyar nem tűri, hogy megverjék; ne avatkozz a dolgainkba!] A központ arra figyelmeztette a kádit, hogy csak fokozatosan vezesse be az új intézkedéseket.¹³

Utána Debeli Musztafa került 1547. december 15-én Szegedre, aki korábban Alaca Hiszárban szolgált. A Habsburg és Oszmán hatalom az 1547-ben megkötött békeszerződés szellemében rendezni kívánta a béke idején történt káreseteket. A cél az volt, hogy egy török–magyar vegyes bizottság közösen tárgyalja a kártételeket és döntsön a károsultak kielégítéséről. Az első tárgyalás 1548-ban Esztergom mellett folyt, nem ismert, milyen eredménnyel. A második hosszú előkészítés után 1550 májusának végén zajlott le Gyöngyösön, amely azonban majdnem fegyveres összecsapásba torkollott, mert a török tárgya-

török uralom alá kerülésének történetéhez. Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. Szerk.: Koszta László, Szeged, 1995. 451–569.

⁹ Czimer Károly: A szegedi veszedelem i. m. 262.; Károlyi Árpád: Fráter György levelezése i. m. 529.

¹⁰ Bálinth Gábor: A magyarországi török hódoltságról. *Századok*, 5. évf. (1870) 305.; Czimer Károly: A szegedi veszedelem i. m. 262. (Mint Czimer is jelezte, a Bálinth által közölt török szöveg tévedett a város elfoglalásának és feldúlásának dátumában. Számomra az sem teljesen biztos, hogy Szeged 1542-es megszállásával van-e kapcsolatban.)

¹¹ Czimer Károly: A szegedi veszedelem i. m. 263.; Vass Előd: A Szegedi és Csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása. Szeged, 1979. 5–80.; Dávid Géza: Az első szegedi bég, Dervis életpályája. *Aetas*, 14. évf. (1999) 4. szám. 5–18.

¹² Dávid Géza: Az első szegedi bég i. m. 5–18.

¹³ Dávid Géza–Fodor Pál: Magyar ellenállás a török berendezkedéssel szemben. *Keletkutatás* 1996. ősz – 2002. tavasz, 277–279. és ld. még az alábbi címen: <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Hodoltsag-a-hodoltsag-kora-magyarorszag-torokkori-tortenete-1/magyar-ellenallas-a-torok-berendezkedessel-szemben-25A2/> (Megtekintés: 2018. december 1.)

lőküldöttség egyik tagja, a budai kádi a seriat alapján nem fogadta el a keresztények tanúságtételét a muzulmánokkal szemben. Bár nem tudjuk, hogy volt-e a tárgyalásoknak további folytatása, de az bizonyos, hogy az oszmán felet a kádi mellett Debeli Musztafa szegedi bég képviselte, aki ugyanakkor tárgyalásokat folytatott a budai beglerbég, Kászim társaságában I. Ferdinánd követségével is.¹⁴

Amikor 1551-ben a középkori Magyar Királyság keleti tartományát, az 1541 óta oszmán vazallus Erdélyt megszállták I. Ferdinánd király csapatai, felmerült Szeged visszafoglalásának a terve is. Ennek kivitelezését Tóth Mihály hajdúkapitányra, volt szegedi bíróra és Aldana spanyol tábornokra bízta. A város visszafoglalásába be akarták kapcsolni Szeged magyar lakosságát is. A szegedi halászok szállították a Tiszán át a magyar hajdúkat, akik észrevétlenül betörték a Palánk területére, s megkíséreltek a várba is bejutni, amit azonban a török őrség megakadályozott. Ezután megérkeztek a magyar és spanyol csapatok, akik körülzárták a várat. Az ostrom azért nem haladt, mert nem sikerült faltörő ágyúkat hozatni a vár alá. Miközben a támadók az ostromra várakoztak, kifosztották a szegedi török és magyar kereskedők raktárait. Ali pasa jelentése szerint így történt: „*A nevezett várost a Tóth Mihály nevű nyomorult ostromolta, aki a rossz szándékú király beleegyezésével meggyezett a Szeged városának bírójával, összegyűjtött kétezer gyalogost, és éjszaka átkelt [velük] a Tisza folyón. Meggyűjtötták a belső palánk egyik sarkát, majd betörték és az őrköt megölték.*”

A várból Mihaloğlu Hizir bég kiküldött egy embert a budai pasához, Hadım Alihoz, aki gyorsított ütemben megérkezett a város elé, s csatában legyőzte a keresztény sereget. Bár a lakosságból a tehetősebbek, akik összejátszottak a támadókkal, időben elmenekültek, a gyanúsak tarthatóak közül többet, mint például két ferences rendi szerzetest, kivégeztek. A török hatóságok a távollévő szegedi kereskedőket is elfogták és lefoglalták a vagyonukat, bár a szultáni rendelet szerint azok, akik ártatlanok voltak, megszabadultak a fogságból. A szegedi veszedelem után leváltották Hizir béget és helyére Kászimot nevezték ki, akit azonban ismét Dervis váltott fel: őt ugyan 1557-ben Pécsről Avlonyaba akarták áthelyezni, de a diván megváltoztatta a véleményét, s végül visszakerült Szegedre. Itt egészen 1560 őszéig szolgált. Amikor Tujgun budai beglerbég elhunyt (1559. június), az utód, Rüsztém temesvári beglerbég megérkezéséig Dervis helyettesítette. Szandzsákbégeként 310 373 akcse jövedelmet húzott a szegedi lívából, amit máshonnan származó legalább 100 000 akcséval tovább növelhetett.¹⁶

¹⁴ Papp Sándor: Musztafa szegedi szandzsákbég és az 1550. évi török–magyar kárrendezési kísérlet. A régió kulturális központja, Szeged. Fejezetek Szeged város kultúrtörténetéből. Az 1997. május 5-i felolvasótűlés előadásai. Szerk.: T. Molnár Gizella. Szeged, 1999. 27–44.; Papp Sándor: Kárrendezési kísérlet a hódoltságban az 1547. évi békekötés után. *Keletkutatás* 1996. ősz – 2002. tavasz. 141–160.

¹⁵ Aldana magyarországi tevékenységéről több jelentős munka született: Bernardo de Aldana magyarországi hadjárata [1548–1552]. Kiad. Szakály Ferenc. Bp., 1986.; Korpás Zoltán: Egy spanyol zsoldosvezér levelei a XVI. század közepén vívott magyarországi háborúkról. Adalékok Bernardo de Aldana magyarországi tevékenységéhez (1548–1552). In: *Fons* 6. évf. (1999) 1–2. sz. 3–129. http://www.c3.hu/~fons/korpas3_30.htm (Megtekintés: 2018. december 1.); Kropf Lajos: Aldana versiója a szegedi veszedelemről. *HK* 9. évf. (1896) 106–112.

¹⁶ Dávid Géza: Az első szegedi bég i. m. 5–18.; Dávid Géza: Kászim vojvoda, bég és pasa. *Keletkutatás* 1995. ősz, 53–66.; Szakály Ferenc: Szeged török kézre jut i. m. 532.

A török források mellett a jövőben nagy szerepe lesz az Opperstorf-féle jelentés feldolgozásának, amely a keresztény oldal szemszögéből számolt be a tragédiáról. A csata időpontját ő is pontosan március 1-jére tette, mint az alább olvasható török jelentés. Kiemelte, hogy Ali pasa seregei feltűnés nélkül közelítették meg Szegedet. Aldana elsősorban a sziléziai lovasokra, 250 katonára építette a haditervét, amelyet kiegészített magyar és spanyol csapatokkal. A törökök létszámát négyezerre tette, közte janicsárokat és martalócokat is említett. Az összecsapás jól indult, az egyik török szárnyat sikerült legyőzniük. A zászlójukat is megszerezték, amit Opperstorf magánál tartott és el is küldött a királynak. A csata kimenetelét elsősorban a magyar huszárság megfutamodásának tulajdonította. Opperstorf és a katonái minden felszerelésüket és tulajdonukat elveszítették, nagy veszteséget szenvedtek. A csata után Szolnokra menekültek, ahonnan már március negyedikén elküldte jelentését Ferdinánd királynak.¹⁷

Bár Káldy-Nagy Gyula is felhívta a figyelmet arra, hogy Hadım Ali pasa az alábbi jelentéseiben erősen eltúlozta mind a török, mind pedig a keresztény veszteségeket,¹⁸ a Portán meg voltak elégedve az eredményekkel. Mint Pecsevi bemutatja, a ruméliai beglerbég is készen állt a beavatkozásra, éppen átkelés közben volt a csapataival Belgrádnál a Dunán, amikor megtudta a török fegyverek győzelmét, és visszafordult. Erről az ügyről nem csak Pecsevi leírását ismerjük, hanem fennmaradt az 1552. március 4-én kelt parancs is, amelyben mozgósították a pasát.¹⁹ Az alább olvasott jelentés megnyugtatta a kedélyeket, Hadım Ali pasát megdicsérték fellépéséért, és utasításba adta a szultán, hogy telepítse vissza a város lakóit.²⁰

Az 1552-es évi visszafoglalási kísérlet után a Palánkból kitelepítették a keresztény lakosságot. Bár a várost és a várat körülvevő külvárosokban szintén magyarok éltek, a Palánkból kitelepítettek mégsem ide, hanem a török megszállta más városokba (pl. Kecskemét), illetve a Királyi Magyarországra (Debrecen, Kassa, Nagyszombat) és Erdélybe menekültek. A török hódoltságban belüli városokban és a hódoltság peremterületén a gazdag szegedi kézművesekből és kereskedőkből diaszpórák jöttek létre. Az 1546-os összeírás 1322 adózó családfőt említ, amely szám 1554-re 268-cal csökkent, s 1054 fő lett. Ezt a drasztikus fogyást a „szegedi tragédiának” tudhatjuk be, amit – ha kicsit eltúlozva is – de Hadım Ali budai pasa is kiemelt a csata utáni jelentésében: „*A Szeged városában élő jómódúak és az összes tulajdonnal bírók a családtagjaikkal együtt átkeltek a Tiszán és a hitetlenek területére (dārū l-ḥarb) mentek. A szegények és a szolgák a hitetlen seregéhez csatlakoztak, belekeveredtek a harcba, elpusztultak. Így aztán egy fő sem maradt Szeged belsejében. A környékben lévő falvak rájainak többsége is szétszóródott.*” A 16. századra a keresztény lakosság száma még tovább csökkent, s az 1590-es adóösszeírás szerint már csak 523 adózó egységet regisztráltak. A forrásokból az derül ki, hogy még ennél is nagyobb volt az

¹⁷ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Karton 63a. fol. 8–21, 22–30. Két példányban, felsorolva a veszteségeket.

¹⁸ Káldy-Nagy Gyula: A szegedi szandzsák települései i. m. II.

¹⁹ Dávid Géza–Fodor Pál: „Az ország ügye mindenek előtt való”. A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544–1545, 1552). História Könyvtár. Okmánytárak I. História – MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2005. 287–289.

²⁰ Uo. 307–308.

elvándorlás, hiszen a lakosság családinév-anyaaga csak 1546 és 1554 között kb. 60 %-kal kicsérrelődött, s megindult a délszláv elemek beköltözése.²¹

Melléklet

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (İstanbul) E. 1098.

1 *Āsitān-i se'ādet-āşyān-turābina 'arz-i bende-i nā-tuvān bu dur ki işbu tis' ve-ħamsīn ve-tis'ami'e zaferinūñ selħ günü ki rüz-i pencşembedür qal'e-i Qalāca dizdāri ve voyvodası qulları bu bendelerine mektüb gönderüb küffār-i ħāksār Segedīn qal'esin muħāşara ētdüklerin bildürdiler*

2 *bu bendeleri daħi serhadd beglerine mekūblar perākende ēdüb yarındası cuma'a günü namazı edā ētdükden şoñra Peşteye geçüb 'ale ş-şabāħ Allāhu te'ālānuñ 'ināyetine tevekkül ve Resül Allāhuñ 'aleyü şalavāt ve ekmelü t-teħiyāti²² meşħarātına tevessül ēdüb beşlüden ve piyādeden üç biñ*

3 *ādem ile bi-lā-tevaqquf yürüyüb evvelki gün girüde olan 'asker yetişmek için üç mül yer yürüb iki gün müħkem ilgar ēdüb yedişer mül menzil qať ēdüb dördünci gün zuħā-yı gırāde (?) Segedīne varub qal'e-yi mezbüreyi²³ muħāşara eden Töt Miħāl nām mel'ün*

4 *qrāl-i bed-fi'āl ma'rifetiyle nefsi Segedīn bīrō ile ittifāq ēdüb iki biñ miqdāri piyāde cem' ēdüb gece ile nehr-i Tisayı geçüb ve iç pārqānuñ bir köşesini yaqub içerüye girüb pāsbānları qatl ēdüb ve beşlü täyifesin ve sāyir ehl-i islāmdan üçyüz*

5 *miqdāri ādem qatl ēdüb başların pārqān etrafında vērüb ve tenlerin ħāşāmızıyle A[llāh]a²⁴ birağub ve yüz nefer daħi giriftār ēdüb ve ehl-i 'ayāllarından beşyüz nefer miqdāri esir ēdüb beg qulları ve yeñiçeri qullarına baş buğ olan yaya başı kendü*

6 *nefsleriyle 'üryān qal'eye düşüb ve qādı ve ħaťib-i şehīr ölüb ve pārqānda olan ehl-i islāmuñ emvāli ve esbābı bil-külliyen gāret olunub ve mezkūr Töt Miħāl etrafda olan ħarbī qal'elere ve Erdel vilāyeti zabıtına gelen Nemçe beglerine ādemler gönderüb bir hafta içinde beşyüz*

7 *demürli nemçe 'askeri ki fegvīreş demekle meşħurdur gelüb yetişüb sāyir Macār atlasından ve piyādeden ve tuğyān eden Segedīn keferesinden ve etrafda olan qılā'dan on altı biñden ziyāde kāfir cem' olub fegvīrşe baş buğ olan Hānsçüb Āşpör nām mel'ün ki kızıl*

8 *elmādan gemiş imiş ve Nag Qānpör ve Kīs Qānpör ve Töçī Miqlōş ve Qapudan İştvan ve Bāqık Petre ve Hegi İştvan ve piyādeye baş buğ olan Nag Ambrüş ve Törek Petre ve Todör Yānōş ve mezkūr Töt Miħāl nām mel'ünler bu bendeleri geldüğinden ħaberdār olub*

9 *iki qať 'zarbüzān ve saqalōş ve tüfenk endāzlarıyla alāylar bağlayub ve 'ahd qaldırub bucuq mül muqābele ēdüb iki 'askerini mehāben birbirine qarışub gün öyle*

²¹ Szakály Ferenc: Szeged török kézre jut i. m. 532.

²² *teħiyāti* helyesen: *teħiyāti*

²³ Az eredetileg hamzának nevezett arab írásjellel, amellyel a perzsa birtokos szerkezetet, az izáfetet is lehet jelölni, itt török tárgyeset jelölésére használták. A megoldás nem teljesen ismeretlen, de mindennaposnak sem mondható.

²⁴ Mivel bizonyos áldó formulák rövidítettek a szövegben, úgy vélem, hogy a *lam* és *he* egybeírásából *la/le*-nek olvasható betűkombináció az Allāh rövidítése.

yérinde iken ceng ibtidā olunub ‘aşr vaqtine dek ‘azīm ceng olub bi-‘ināyeti llāhi küffār-i bed-fi‘āl mağlūb

10 u maqhūr olub ve ‘asker-i islām-i pādişāhumuz ā‘lā llāhu²⁵ anşārehu hazretlerinüñ ‘ulüv-i himmetiyle manşūr u muzaffer olub küffār ‘askerinden cenk yerinde beş biñ miqdārı kâfir maqtūl olub bāqīsi şehiriñ kiliselerinde penāh édenüb anlaruñ daħi bi-lā ihmāl üzerlerine hücum

11 édüb yatsunmazına dek kemā kân cenk olub egri qılıcdan geçüb ve bāqīsi diri alınub ve fegvirīşe baş olan Hānscōb Āşpōr nām mel‘ün qılıc havfından biz-zarūrī yanında bulunan kâfir ile nehr-i Tisaya gārqa olub ve Nāg Anbrūş maħall-i cengde qatl

12 olunub bāqī serdāraruñ hayātı ve memāti nā-ma‘lūm olub ol geçe ārām olub küffār ‘askerinden sekiz yüz kâfir yüz neferi atlu ve yedi yüz piyāde eṭrafda olan mândıralara tavar sürmege çıqmışlar imiş hezīmet olunduğundan haberdār olmayub Segedīne

13 yaqın gelicek ‘alā ş-şabāh gāzīler āgāh olub ve bu bendelerine de haber olub bi-lā tevāquf qarşu varub ve mezkūrler daħi muqābele édüb tekrār ceng édüb egri qılıcdan geçüb ve bir miqdārı diri alınub bāqīsi nehr-i Tisaya gariq olub cümle esīr ile

14 helāk olan kâfir tahayyümen on biñden ziyāde olub bir mertebede ceng olmışdur ki yaqın zemānda olmamışdur taqrīr olunmağla i‘timād olunmaz ve beger qullarından Üstürgön begi Deryā qulları Budūnda bulunub ve Novīgrād begi Hüseyin qulları isti‘cāl üzre gelüb

15 ve māl defterdārı Halīl ve defter kethüdāsı Maħmūd ve tımār defterdārı Cafer qulları bu bende ile Budūndan böyle çıqub ve Hatvān begi Arslan ve Şimōntōrna begi Aħmed qulları Budūn ile Segedīn mābeyninde Keçkemek nām maħallde ilğar ile yetişüb bir derecede yoldaşlıq

16 étmişlerdür ki yüzleri ağ olsun ancaq olur ve Deryā ve Aħmed ve Hüseyin beg qulları mecrūh olub ve Arslan beg qulları daħi geregi gibi yoldaşlıq édüb şöyle ki iki gün veyā daħi ziyāde zemān te‘hīr olunsa daħi gāyet-i müşekkel olurdu

17 zirā bu bendeleri ceng üzerinde iken atludan ve piyādeden biñden ziyāde kâfir nehr-i Tisayı berü yaqaya geçmek üzre ölüb ve nice atlu ile piyāde eṭrafda olan mândıralara tavar sürmege çıqub yetişmek müyesser olmayub devletlü ve se‘ādetlü pādişāhumuz

18 ā‘lā llāhu anşārehu hazretlerinüñ ‘ālī himmetlerinde yüz aqlıqları vāqi‘ olmuşdur ki ancaq olur ve küffār elinde ehl-i islāmdan ve ehl-i ‘ayāllarından²⁶ esīr olan beşyüz neferden ziyāde halāş olub ve beg qulları ādemlerinden yüz yigirmi nefer ādemlerinden

19 qırq üç nefer ādem küffār elinde bulunub anlar daħi halāş olub mā‘adāsı qatl olunmuş ve Segedīn vārōşınıñ ağniyası ve fi-l-cümle iqtidārı olanlar ehl-i ‘ayāllariyle nehr-i Tisayı geçüb dārū l-harb gidüb ve levendi ve mü‘temedleri küffār ‘askerine

20 qarışub muharebede bulunmağla qatl olunub nefsi Segedīnde bir ferd qalmayub eṭrafında olan köylerde olan re‘āyāsından daħi ekseri perākende olmuşdur bāqī fermān dergāh-i mu‘allānuñdur bende-i ‘Alī el-faqīr

²⁵ A kifejezés rövidítve van.

²⁶ Eredeti arab jelentés: háznép, gyermekek, a török nyelvből egyes számban asszonyt jelentetett. Zenker, Theodor Julius: Türkisch-arabisch-persisches Wörterbuch. I-II. Leipzig, 1866–1876. 642.

Az udvarhoz, a boldogság fészke porához ezen erőtlen szolga jelentése a következő: 959. száfer hónap utolsó napján, amely csütörtökre esett (1552. 02. 25.) a kalocsai vár várnagya (qal'e-i Qalāca dizdārī) és vajdája ezen szolgádnak levelet küldött, s azt tudatta, hogy a nyomorult hitetlenek Szeged várát ostromolják. Én, ezen szolgád is leveleket küldtem a határvidék bégeinek és másnap, a pénteki ima végeztével²⁷ átkeltem Pestre. S reggelre kelvén a magasságos Isten kegyelmére bízván magunkat, és Isten Küldöttének (Mohamed) tetsző módon, legyen rajta az áldás és dicsértessék a tökéletes imák által, háromezer lovasal és gyalogossal megállás nélkül vonultunk. Azért, hogy az előző nap hátramaradott katonaság is beérkezzék, három mérföldet mentünk, majd két napon keresztül nagyon erőltetett menetben vonultunk, és csak hét mérföldenként tartottunk megállót. Így a negyedik nap délelőttjén megérkeztünk Szegedre. A nevezett várost Tóth Mihály nevű nyomorult ostromolta, aki a rossz szándékú király beleegyezésével megegyezett Szeged városának bírójával, összegyűjtött kétezer gyalogost, s éjszaka átkelt [velük] a Tisza folyón. Meggyűjtötták a belső palánk egyik sarkát, majd betörték és az öröket megölték. A beslü lovasok közül és más iszlám népből megöltek háromszázat, akiknek a fejeit a falakra tűzték ki. Testüket – az Istenünk óvjon ettől – az Istenre hagyták [nem temették el]. Még száz személyt fogságba ejtettek, s az asszonyok (családtagok) közül is ötszázat elfogtak. A bég szolgád és a gyalogság vezetője (yaya başı), aki a janicsárokat is irányította, a maguk lelkét mentve bemene-kültek a várba.²⁸ A város kádiája és a hátibja²⁹ meghalt. Az iszlám népének minden tulajdonát és holmiját elrabolták. A nevezett Tóth Mihály elküldte embereit a környékbeli végvárakba és az Erdély megszállására érkezett Habsburg urakhoz. Egy héten belül ötszáz vértés német katona jött, akiket „fegyveresként (fegviriş = vértés)”³⁰ ismertek. Némely magyar lovasból és gyalogosból, a fellázadt szegedi hitetlenekből és a környékbeli várakból több mint tizenhatezer hitetlen jött össze. Amikor a vértések parancsnoka, a Hans Opperstorf (*Hānsçüb Āşpōr*) nevű átkozott, aki az Arany Almából (Qızıl Elma = Német-római Birodalom) érkezett, és Nagy Kampó (Nāg Qāmpōr = Bernaldo de Aldana) és Kis Kampó (Kīş Qampōr = Alonso Perez) és Dóczi Miklós (Tōçī Miqlōş) és Kapitány István és Bakith Péter, Hegyi István és a gyalogság parancsnoka, Nagy Ambrűş, Török Péter, Tódor János és az említett Tóth Mihály nevű szerencsétlenek megtudták, hogy ezen szolgád megérkezett, két darab zárbugánnal, szakállas [puskával] és lövészekkel hadrendbe álltak és felsorakoztak fél mérföldre egymástól, majd a két sereg keményen egymásra rontott. Akkor kezdődött a csata, amikor a nap a delelőjére ért, és a délutáni imaidőig (aşır vaqtine dek) hatalmas ütközet alakult ki, de Isten kegyelmével a rossz szándékú hitetlenek alulmaradtak és vereséget szenvedtek. Őfelségének, az iszlám Isten által támogatott padisahjának hadserege a legfelsőbb támogatás segítségével győzedelmeskedett. A csata helyén a hitetlen hadseregből ötezer hitetlen esett el. A többiek a város templomaiban kerestek menedéket. Ezekre azonban [a törökök] késlekedés nélkül rájuk rontottak, s a szokásos módon addig küzdöttek

²⁷ A kötelező öt ima közül az első, hajnalban.

²⁸ Az 'üryān qal'eye szó szerint a csupasz várba értelemmel bír, de itteni jelentése belső várba utal.

²⁹ Aki a hutbénak nevezett pénteki imát mondja.

³⁰ Az átírásban jelölni kellene, hogy a magyarországi törökben a szót eredeti magyar kiejtéssel használták, amit bizonyít az, hogy a magyar „gy” hangot a török írásban általában keffel adják vissza, de felette három ponttal jelezni szokták a lágytságot.

velük, amíg le nem győzték³¹ és görbe karddal le nem vágta őket. Egy részük élve került kézre. A vértések parancsnoka, a Hans Opperstorf nevű átkozott, mivel a kardoktól megijedt, a mellette álló hitetlenekkel elmerült a Tiszába. Nagy Ambrust a harctéren megölték. A többi szerdarról [keresztény parancsnokról] nem tudjuk, hogy életben maradt-e vagy elhunyt. Ugyanazon éjjelen minden elcsendesült. [Korábban] a hitetlen seregből nyolcszáz hitetlen, száz lovas és hétszáz gyalogos kivonult, hogy a környékben lévő szállásokra (mandira = istállókba) behajtsák az állatokat. Ők nem értesültek a vereségről, ezért Szegedhez közel jöttek. Reggelre a hitharcosok felfigyeltek rájuk és ezen szolgálddal is tudatták, majd azon nyomban szembefordultak velük. Az említett [magyarok] is felvették a harcot és ismét csata bontakozott ki. Egy részüket levágták, egy részük élve került fogságba. Egy részük a Tisza folyóban lelta a halálát. A keresztények vesztesége összesen a fogságba esettekkel együtt valószínű, hogy meghaladta a tízezret is. Olyan mértékű csata volt ez, amire a közelmúltban nem volt példa. Lehet, hogy még a róla szóló beszámolóknak sem adnak hitelt. Derjá szolgád, az esztergomi bég Budán tartózkodott, a nógrádi bég, Hüszejin azonban sietve jött. A pénzügyi defterdár (māl defterdārī), Halil, a defter kethüdā, Mahmūd, a timár defterdár, Száfer ezen szolgálddal együtt indult el Budáról. A hatvani aga, Arszlán és a simontornyai bég, Ahmed szolgálái nagy sietséggel a Buda és Szeged között elterülő Kecskemét nevű helyre jöttek és kiváló vitézséget tanúsítottak, úgy, hogy az arcuk fényes legyen. [Legyenek szerencsések!] Derjá, Ahmed és Hüszejin bég szolgálái megsebesültek, [de] Arszlán bég szolgád is kellő mértékű vitézséget tanúsított. Ha két napon keresztül, vagy még tovább zavaros állapot volt is, végül minden jó véget ért, mert hogy miközben ezen szolgálád a csatában forgolódott, a hitetlenek a Tiszán való átkelés közben a lovasaikból és a gyalogosaikból ezernél többet vesztek el és azoknak a lovasoknak és gyalogosoknak sem sikerült visszatérni, akik azért mentek ki, hogy az állatokat a környékbeli szállásokra hajtsák. A boldogságos és felséges, Isten segítségével áldott padisahunk öfelségének arca legfőbb pártfogás által fényességes legyen. [Legyen szerencsés!] A hitetlenek kezében fogságban tartott iszlám népből és a családtagjaik közül ötszáznál többet mentettünk meg, a [szegedi] bég szolgád százhusz főnyi emberéből negyvenhárom jutott keresztények kezére, ezek megmenekültek, a többi megölték. A Szeged városában élő jómódúak és az összes tulajdonnal bírók a családtagjaikkal együtt átkeltek a Tiszán és a hitetlenek területére (dārū l-ḥarbe) mentek. A szegények és a szolgák a hitetlen seregéhez csatlakoztak, belekeveredtek a harcba, elpusztultak. Így aztán egy fő sem maradt Szeged belsejében. A környékben lévő falvak rájáinak többsége is szétszóródott. Azonban a parancs a magasságos székhely! Ali, a szegény szolga

*

³¹ A legyőzésükig kifejezést a szótárakból hiányzó „yatsunmazina dek” kifejezéssel adta vissza, amely a yatsu (lefekvés, lefekvés ideje) alakra megy valószínű vissza. Redhouse, James, W.: A Turkish and English Lexicon. Constantinople, 1890. New Impression, Beirut, 1987². 2180.

Peçev İbrâhîm: Tārîh-i Peçevî. I. (szerk.: Derin, Fahri Ç.–Çabuk, Vahit) Enderun Kitapevi, İstanbul, 1980². 287–289.

Hadım Ali pasa csatája Szeged mezején

A 958. évben a szegedi városban a rájának nevezett rebellisek a határvidéken lévő rablókkal egységre jöttek, miszerint a ráják azt garantálták, hogy ha a város birtokába kerülnek, akkor azt átadják nekik. Ezen vágyból és óhajból következően a ráják a korábbi urukkal, Tóth Mihály nevű rosszútra vezető eretnekekkel (mużill u záll) szövetséget és megállapodást és erős frigyét kötöttek, hogy ha az a vereségre érdemes sereggel meggondolatlan módon megérkezik, az iszlám gázijai figyelmetlenségét kihasználva a várost megrohanják. Az említett szandzsák (livā) bégje, Miháloğlu Hizir bég (Mihál-oğlu Hizir beg) a gonosz ellenség szándékát megismerte, és előkészületeket tett. Felfigyelt a ráják némely [gyanús] viselkedésére, s miközben az urak (ümerā) a városban voltak, addig a nevezett a várba ment át, s a megvédésére világos előkészületeket tett és néhány bizonytalan helyet megerősített. Eközben a hitetlenek megérkeztek, tízezernél több lovassal és gyalogossal. Betörték a városba és a várat napról napra rohamozták és támadták. Amikor ez a megdöbbentő hír Belgrádba, a győzedelmes beglerbég (mīr-i mīrān-i mużaffer) önagységéhez megérkezett, bár a seregének nagyobb részét elbocsátotta, akik hazatértek, ezért a szükségből kényszerítette a határvidék hadseregét és a szendrői szandzsákbéget, Rüsztemet, aki ikerpárjához hasonló módon hasonlított a Rusztámhoz,³² a szandzsákja seregével magához rendelte és megindult a hitetlenek ellen. Ahogy a lehangoló hír a budai beglerbéghez, Hadım Alihoz is megérkezett, ő is késlekedés és idővesztés nélkül a budai sereggel és a határvidék várakból magához vett egy-egy egységnyi katonával a hitetlenek irányába elindult. A hitetlenek is megtudták ezeket, s a városból kivonultak, és hadrendbe álltak (alayların bağlayub) és megindultak az iszlám sereg ellen. Ezeket Hamza aga mondta, akitől magától hallottuk. Ő korábban a megboldogult Ali pasa csasz basija volt, majd pedig Pécsett ziámet-birtokos, olyan ember, aki Isten szavát (a Koránt) kívülről ismerte (háfižu kelāmi llāhi), ékesszólásáról volt ismert, s a Koránt szabályosan olvasta (mücevvid-i ehl-i Qurān ihtiyār-i suhandān).

Ott tartotunk, hogy a hitetlenek hadrendbe álltak és ellenünk indultak. A megboldogult hat zarbuzān (ágyút) jobb kéz felől, hatot pedig a baloldalon állított fel, és szigorú parancsot adott, miszerint: „*Amíg nem adok jelet, a zarbuzánokat nem szabad elsütni.*” Majd leszállt a lováról az arcát a földhöz dörzsölte, és sírva imádkozott, könyörgött és esedezett. [Ezt látva,] a hadseregből talán senki nem maradt, aki ne kezdett volna el sírni. Ezután lóra szállt, s csupaszb kardját kivonta, hadrendet alakított ki, s senkinek sem engedte meg, hogy elszakadjon ettől. A két fél hadrendje egymás ellen vonult, s addig, amíg el nem érték a zarbuzánok hatótávolságát, közeledtek egymáshoz, ekkor elsüttette az ágyúkat. A zarbuzánok megzavarták a hitetlenek hadrendjét, s amikor összezavarodtak, azzal a kiáltással, hogy Allah, dicsértessék a fenséges Allah, (Alláh Allāh celle šānehu) megrohmoztuk őket és egyszerre az ellenségre támadtunk.³³ A magasságos Allah támogatásával (bi-‘avu llāhi te‘alā) egy pillanatnyi késlekedés sem történt. Még ebben az órában megszalasztottuk őket és elmenekültek. Volt, akit a harctéren, volt, akit még utána is üldöztek, a többség a

³² A perzsa mitológia Rusztámja, aki Zabulisztán felett uralkodott. Ld. róla: Firdauszi, Abulkaszim Manszúr: Királyok könyve. Bp., 1979.

³³ Ennek a bekezdésnek az elejét Thúry József is lefordította a Dzselaázade Musztafa krónikájának ismertetésekor, mintegy szövegvariánsként. Török Történetírók (II. Bp., 1896.) 264. 1. jegyz.

kardok martalékává lett. Ezt a hitharcot az iszlám hitharcok legnagyobbika közé számítják. Ezután a jó hírt elküldte (Ali pasa) a ruméliai beglerbégnék, aki az iszlám sereggel éppen átkelés közben volt a Dunán, most már azonban visszafordult. A hitharcról kísérőiken keresztül beszámoltak a nagyúri kengyelnél, s a padisah öfelsége arany törrel és értékes kaffiánnal tisztelte meg őket.

